
DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

FACTORS AFFECTING THE FOREIGN DIRECT INVESTMENTS

Yrd. Doç. Dr. Aykan CANDEMİR, Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İşletme Bölümü, aykan.candemir@ege.edu.tr

ÖZET

Kaçınılmaz ve geri dönülemez bir süreç olarak görülen küreselleşmenin çok yüzlü bir kavramdır ancak en önemli yüzü ekonomik ve finansal yüzüdür özellikle son 15 yılda ticaret ve sermaye akışlarında ciddi artışlar ve üretimin yeri, yapısında radikal değişiklikler görülmüştür. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları geçen yirmi yıl içinde küreselleşmenin ve dünya ekonomisinin dikkat çeken başlıca özelliğini oluşturmaktadır. 1990'lı yılların başındaki küçük bir durgunluk dönemine rağmen son derece hızlı bir şekilde artmıştır. Birçok ülkeden, birçok sektörden çok sayıdaki işletme geçmişe göre çok daha artan oranda kendi ülkeleri dışında yatırıma yönelmekte ve birçok ülke çokuluslu işletmeleri ülkelerine çekebilmek için rekabet etmektedirler. Gelişmekte olan çok sayıda ülke doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını sermaye kaynağı olarak görmektedir. Bu nedenle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen faktörlerin incelenmesi son derece yararlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, doğrudan yabancı sermaye yatırımları

ABSTRACT

Globalization is an inevitable and irreversible process, and has many faces; however, globalization is first and foremost comprehended in economic and financial terms. The last 15 years have witnessed dramatic increases in trade and capital flows, as well as radical changes in the structure and location of production. Foreign direct investment has been one of the core features of globalization and the world economy over the past two decades. Developing countries were starting to look to foreign direct investment as a source of capital. For this reason it would be useful to review the factors of foreign direct investment.

Key Words: Globalization, foreign direct investments

1. GİRİŞ

Son yüzyıl, dünya ekonomileri arasındaki bütünleşmenin artmasına sahne olmuştur. Dünya ekonomilerinin bu bütünleşmesi öncelikle malların serbest dolaşımı önündeki engelleri kaldırmayı amaçlamış, buna paralel olarak da sermayenin serbest dolaşımı sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece, ticaret ve yatırım, ekonomik bütünleşmenin gerçekleştiği en önemli iki başrol oyuncusu olarak ortaya çıkmıştır. İş dünyası daha önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar hızlı bir değişim içerisinde. Bu hızlı değişimin altında yatan ise küreselleşme olgusudur.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ev sahibi ülkeye yaptığı katkılardan dolayı kalkınmanın motoru olarak görülmektedir. Bu nedenle hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını daha fazla çekme çabasıdadırlar. Bu durum ev sahibi ülkeler arasındaki rekabeti arttırarak, doğrudan dış yatırımların ev sahibi ülkelere yönelmesinde talep cephesi belirleyenlerinin öne çıkmasına neden olmaktadır. Ancak doğrudan yabancı sermaye yatırımları hem ev sahibi ülkeye ilişkin talep cephesi faktörleri hem de kaynak ülkeye ilişkin arz cephesi faktörleri tarafından belirlenmektedir. Yani doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapılabilmesi için kaynak ülkenin bazı itici faktörlere, ev sahibi ülkenin de bazı çekici faktörlere sahip olması gerekmektedir. Kaynak ülkenin itici faktörlerinden en önemlisi beklenen karlılık seviyesidir ancak yatırım kararı alınırken sadece karlılık seviyesini göz önüne almak yeterli olmaz, diğer itici faktörler de dikkate alınmalıdır. Bunun yanı sıra doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hangi ülkede yapılacağı ise ev sahibi ülkeye ait politik, ekonomik ve yerel bazı belirleyenlere yani ülkenin çekici faktörlerine bağlı olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapılmasını belirleyen faktörleri incelemek ve Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları için hangi faktörlerin belirleyici olarak önemli olduğunu saptamaktır.

2. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINI KAYNAK ÜLKE VE EV SAHİBİ ÜLKE AÇISINDAN ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE EV SAHİBİ ÜLKE ÖRNEKLERİ

Bu bölümde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapılmasını hazırlayan ya da hızlandıran etkenler, kaynak ülke ve ev sahibi ülke açısından değerlendirilmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hem ev sahibi ülkeye ilişkin talep cephesi faktörleri hem de kaynak ülkeye ilişkin arz cephesi faktörleri tarafından belirlenmektedir. Yani doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapılabilmesi için kaynak ülkenin bazı itici faktörlere, ev sahibi ülkenin de bazı çekici faktörlere sahip olması gerekmektedir.

2.1. Kaynak Ülke Açısından Belirleyici Faktörler

Yabancı yatırımcı açısından en önemli belirleyen ve itici faktör gelecekte kazanılması öngörülen muhtemel kar olmaktadır. Ancak yatırım kararı alınırken sadece karlılığın göz önünde bulundurulması da yeterli olmaz. Kaynak ülkelerdeki kar maksimizasyonu dışındaki diğer itici faktörler; maliyetin düşürülmesi, ticaret yapılan ülkelerdeki tarife ve kotalardan kaçınma, yeni piyasalar yaratılması ya da mevcut piyasaların korunması, monopolcü güç yaratılması, rekabetçi gücün artırılması ya da korunması, yatırımları uluslararası çeşitlendirme ve de üretim esnekliğinden faydalanma isteğidir.

2.1.1. Kar Maksimizasyonu

Yatırımlarının yapılmasını sağlayan ve işletmeleri yatırıma teşvik eden en önemli faktör kar maksimizasyonudur. Başka bir ülkede yatırımda bulunmak kararı verilirken, en az kârlılık kadar, bu kârlılığın devamlılığı da aranmaktadır. Kârın devamlılığını sağlayan en önemli etken ise istikrardır.

2.1.2. Maliyet Minimizasyonu

Yatırıma karar vermek için maliyet önemli bir faktördür. Yatırımın yapılmasıyla birlikte, eğer doğrudan dış yatırımın türü satın alma ya da birleşme şeklinde değil de yeni bir şube açma ya da yeni bir tesis kurma şeklinde ise; yeni üretim teçhizatı, dağıtım sistemi maliyetleri gibi sabit maliyetler ortaya çıkabilir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girişiyle oluşan yüksek sabit maliyetler, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeden çıkışını zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan ise değişken maliyetlerinde bazı düşüşler gözlemlenebilir. Bu düşüşlerin nedenleri şu şekilde sıralanabilir: ölçek ekonomileri, ucuz işgücü, vergi farklılıklarından yararlanma, hammadde sağlamada kolaylık ve düşük ulaşım masrafları (Dunning 1993, s. 60).

2.1.2.1. Ölçek Ekonomileri

Ölçek ekonomileri, bir işletmenin üretim hacmindeki artış nedeniyle birim maliyetlerin düşmesi olarak tanımlanır. Ölçek ekonomileri, çıktı artarken bir işletmenin ortalama ürün maliyetinin azalmasıdır. Bunu sağlayan olgu birim maliyetlerin azaltılması için daha büyük bir kapasiteye sahip fabrikanın üretime sokulmasıdır. Daha büyük fabrika, daha büyük işbölümünün oluşmasına neden olur. Aynı şekilde pazarlama, yönetim ve finansal ölçek ekonomileri de sağlanır (Parasız 1999, s. 281).

2.1.2.2. Ucuz İşgücü

Nüfus artışıdaki hızlı artışa bağlı olarak özellikle gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere kıyasla daha ucuz emek vardır. Emeğin ucuz olması, yatırımcı işletme maliyetlerini düşürücü bir etki yaratır. Bu şekildeki bölgeler, maliyetler açısından nisbi çekiciliğe sahiptirler (Lal 1975, s. 34).

2.1.2.3. Vergilerdeki ve Yasal Mevzuattaki Farklılıklar

Vergi oranları her ülkede farklıdır ve bu farklılık doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapacak olan bir işletmenin kararını etkileyen önemli bir faktördür. herhangi bir sorun (risk, istikrarsızlık vb.) yoksa vergi oranlarının düşük olduğu ülke, yatırım yapılması için tercih edilecektir.

2.1.2.4. Hammadde Sağlanması

19. yüzyılın başlarında doğrudan yabancı sermaye yatırımları, gelişmiş ülkelerin hammadde gereksinimlerini karşılamak amacıyla yapılmıştır (Dunning, 1970; 38). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bu dönemdeki amacı, maden gibi kıymetli hammaddeleri kullanmak ve tüketim için gıda üretmektir. Hammadde kaynakları yeryüzünde dengeli bir biçimde dağılmadığından yatırımlarının yapılmasında kaynak zenginliği belirleyici olmaktadır (Lal 1975, s. 28).

2.1.3. Tarife ve Kotalardan Kaçınma

Ülkelerin yerli sanayiye korumak için getirdikleri kısıtlamalar karşısında, söz konusu ülkeye ihracat yapan işletmenin piyasayı kaybetme tehlikesi doğar. Bu durumda tarife ve kotalardan ya da yeni korumacılık araçlarından korunmanın en iyi yolu, doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile söz konusu piyasada üretime başlanmasıdır.

2.1.4. Mevcut Piyasaların Korunması ya da Yeni Piyasa Arayışı

Bir işletmenin doğrudan yabancı sermaye yatırımları yapmasının nedenlerini iki kategoriye ayrılabilir: Saldırgan ve savunmacı doğrudan yabancı sermaye yatırımları. Bunlardan ilki, doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapan işletmenin rakipleri karşısında bir avantaj elde etmesini; diğeri ise rakiplerin işletme karşısında elde edebileceği avantajlardan korunmayı amaçlar. Yatırımcı ülkelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelmelerinin önemli nedenlerinden birisi, kendi ülkelerinde yatırım fırsatının az olmasıdır. Çünkü gelişmiş ülke piyasalarında üretim yapan işletmelerin birçoğunun, piyasalardaki doygunluk ve verimlilik artışı nedeniyle karlılıkları düşmüştür. Yani işletmelerin, yatırımlardan elde ettikleri gelirler azalmıştır. Kendi ülkelerinde yatırım fırsatlarının az olması, yatırımlardan elde edilen gelirlerin düşmesi, özellikle temel endüstrilerde ileri derecede doygunluk ve normalin üstünde kapasitelerin kar tıkanıklığı yaratması göz önüne alınırsa doğrudan yabancı sermaye yatırımları yoluyla yeni piyasalara açılmak, işletmelere daha yüksek kar olanakları sağlamaktadır (Özalp 1998, s. 32).

2.1.5. Monopolcü Güç Yaratılması

Sinai örgütlenme teorisine göre, rakiplerinin sahip olmadıkları üretim bilgi ve becerilerini elinde bulunduran işletmeler dış piyasalara açılma bakımından avantajlı durumdadır. Bu görüşe göre tüm bilgi, kaynak ve mallar tam olarak

hareketli olsalar ve bunlara istendiği an sahip olunabilseydi, hiçbir piyasada monopolcü yapılara rastlanmazdı. Ancak gerçek piyasalarda bu koşullar sağlanamamaktadır. Bazı ayrıcalıkları dolayısıyla bir piyasadaki belirli işletmeler diğerlerine göre üstünlük elde ederler. Örneğin teknolojiyi ele alınırsa, bir teknolojiye yalnız kendisi sahip olan işletme, iç ve dış piyasalarda bu avantajını kullanabilmektedir. Teknoloji yeni bir mal, üretim süreci, pazarlama veya finansman yöntemi ile ilgili olabilir. Dolayısıyla bu alanlarda rakiplerine göre üstünlüğe sahip olan bir işletme bu avantajını kullanarak uluslararası piyasalara daha kolayca açılabilir (Seyidoğlu 1994, s. 304).

2.1.6. Yatırımları Uluslararası Çeşitlendirme

Dış yatırımlar, hissedarlar açısından dolaylı olarak portfolyo çeşitlenmesi sağlar. Üretim tek bir piyasa ile sınırlı bulunması durumunda, nakit akımları göreceli bir istikrarsızlık gösterir. İşletme, ürün çeşitlendirmesi ile bir ölçüde dengelemeye çalışabilir. Fakat aynı ülkedeki tüm ürünlerin satış koşullarının benzer yönde etkilenmesi normaldir. Yani çeşitlendirme ile sistematik risk giderilemez. Oysa işletme, üretimini uluslararası düzeyde çeşitlendirerek bu riski bir ölçüde azaltabilir. Çünkü tüm ülke ekonomileri aynı yönde dalgalanmazlar (Seyidoğlu 1994, s. 301).

2.1.7. Rekabetçi Gücün Korunması ya da Arttırılması

Dünyada artan küreselleşme ile rekabetin önemi de artmaktadır. Zamanla işletmeler tecrübeye dayalı teknik bilgi birikimine sahip olacaklardır. İşletmeler, teknoloji, pazarlama ve yönetim gibi konulardaki değerli bilgilerini başka işletmelerle paylaşmak istememektedirler (Lal 1975, s. 22). Bu nedenle yabancı işletmeler doğrudan kontrol güçlerini korumak için doğrudan yabancı sermaye yatırımları yoluyla piyasaya girmeyi tercih edeceklerdir. Bu işletmeler ve benzerleri kontrol gücünü ellerinde bulundurmamak istediklerinden lisans anlaşmasına olumlu bakmamaktadırlar (Salvatore 1999, s. 350).

Rekabet gücünü arttırmanın yanı sıra, var olan rekabet gücünün kaybolmaması için de doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapılabilir. Bu nedenle belirli bir endüstri dalından birkaç işletme, ülke dışında doğrudan dış yatırım yaptığı takdirde; aynı endüstrideki diğer işletmelerde rekabet imkanlarını koruyabilmek amacıyla doğrudan dış yatırımlara yönelirler. Rakip işletmelerin savunma nitelikli yatırımlara girişimlerinin nedenlerinden biri varolan ve gelecekte olası piyasalarını yitirmemek, diğeri de dış yatırıma giden işletmenin farklı piyasalarda edindiği bilgi ve deneyim nedeniyle iç piyasada üstünlük kurmasını engellemektir (Lizondo 1995, s. 99).

2.1.8. Ulaşım ve Üretim Esnekliği

Malların dış ticaret yoluyla ihracatçıdan ithalatçıya taşınması, belli ulaşım maliyetleri getirecektir. Bu durum özellikle birbirine coğrafi yönden uzak olan ülkeler arasında önemli bir ticaret engeli oluşturur. Çünkü bir malın dış ticaretinin

yapılabilmesi ticaret öncesinde ölkeler arasındaki fiyat farkının, malı bir ölkeden diğerk ölkeye ulaştırmak için gerekli olan ulaşım maliyetinden büyük olması şartına bağılıdır. Son dönemlerdeki hızlı teknolojik gelişmeler nedeniyle ulaşım giderleri nispeten düşmüş olmasına karşın, hala önemini korumaktadır. Ulaşım giderleri malların ölkeler arasındaki fiyatlarının farklı olmasına yani ithalatçı ölkede mal fiyatının yükselmesine, ihracatçı ölkede de mal fiyatının düşmesine neden olabilir. Bu durum ticareti olumsuz etkiler ve söz konusu ulaşım maliyetinin olumsuz etkisi, doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapılarak aşılmaya çalışılır. Üretilen malı piyasaya taşımak, girdileri taşımaktan daha zordur. Dolayısıyla üretimin belli bir kısmından sonraki aşamalar, genellikle de nihai aşama malın tüketiciye ulaşabileceğı yerde gerçekleştirilir (Pugelt, Lindert 2000 s. 60-78).

2.1.9. Unvanın ve Sırların Korunması

Ticari hayatta çok olumlu isim yapan işletmeler kendi ürünlerinin kalitesine ve marka imajlarına zarar gelmemesi için, malları yurtdışında da kendileri üretmeyi tercih edebilirler. Bu işletmeler, lisans anlaşmaları yoluyla ürünlerinin aynı kalitede üretemeyebileceğini düşündükleri için ürünlerini yurtdışında da kendileri üretmeyi tercih etmektedirler. Özellikle gelişmekte olan ölkeler için bu nedenden kaynaklanan doğrudan yabancı sermaye yatırımları önemli kaynak, istihdam ve ihracat imkanı yaratsa da yerel işletmelerle işbirliği çerçevesinde bağlantı kurulması ve bilginin paylaşılması açısından etkilidir. Üretime ilişkin bilgilerde gizliliğin önemli olduğu durumlarda, Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının lisanslı üretime tercih edilmesi ise sırların korunması ile ilgilidir. Çünkü lisans sahibi, bu bilgilerin dışarıya sızmasında patent sahibi kadar özen göstermeyebilir. Özellikle yüksek teknoloji içeren yatırımlarda bu gizlilik önem arz etmektedir (Görgün 2004, s. 7).

2.1.10. Diğerk Belirleyici Faktörler

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kaynak öлке açısından diğerk belirleyici faktörleri şöyle belirtilebilir (Kutal1982, s. 22-35).

- **Üretilen Malın Uluslararası Niteliğı:** Bazı sektörler tabiatı gereğı uluslararasıdır. Petrol ve maden ihracatı gibi. Dolayısıyla bu tür sektörlerde faaliyet çokuluslu işletmelerce yürütölmektedir.
- **Köken Ölkede Ücretlerin Yüksek, Diğerk Sosyal Hakların Gelişmiş Olması:** Köken ölkeler gelişmiş sanayi ölkeleri olduğu için buralarda ücret maliyetleri yüksektir. Bu nedenle rekabette avantaj sağlamak için işletmeler ücret maliyetlerinin düşük olduğu ölkelere yönelmektedirler.
- **Köken Ülkenin Vergi Mevzuatı:** Köken ölkede vergilerin yüksek olması, işletmelerin faaliyetleri ulus ötesi alanlara kaydırmasına neden olmaktadır.

- **Köken Ülkenin Yeniden Kolaylıklar Sağlaması:** Köken ülkenin ithalatta kolaylıklar sağlaması, yerli işletmelerin üretimlerini maliyet avantajları için yabancı ülkede yaparak iç piyasaya satış yapmasına neden olabilmektedir.
- **Köken Ülkede Üretim Daha Rasyonel İşletmecilik Uygulamasına İmkan Vermemesi:** Gerek hammaddenin köken ülkeye getirilmesi, gerekse ürünlerin çeşitli ülkelere ihracatı sırasında oluşan maliyetler, üretimin ve satışın hammaddelerin bulunduğu yerlerde yapılmasını daha kârlı hale getirebilmektedir. Ayrıca çevre ile ilgili faktörler de yatırımların başka ülkelere kaydırılmasına neden olabilmektedir.

2.2. Ev Sahibi Ülke Açısından Belirleyici Faktörler

Çokuluslu işletmelerin büyüyen önemi ve hareketliliği, sanıldığı gibi aksine yerel şartları değersiz hale getirmez, tam tersine daha önemli kılar. Ancak unutmamak gerekir ki, artan özgürlük ortamı uluslararası üretimin her yere eşit dağılacığı anlamına gelmez. Bu noktada önemli olan etkin tamamlayıcı faktörlerin varlığıdır (UNCTAD 2001, s. 7).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgili belirleyici faktörler incelenirken, ev sahibi ülkenin talep cephesi belirleyicilerini de dikkate almak gerekmektedir. Zaten ev sahibi ülkeler, mevcut talep potansiyellerini ön plana çıkararak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını kendilerine çekme çabasındadırlar. (Zhang 2001, s. 252). UNCTAD 1998 yılı Dünya Yatırım Raporu'nda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen faktörlere ilişkin bir analiz yapmıştır. Söz konusu belirleyicileri, üç ana başlıkta toplamıştır: Bunlar; ekonomik faktörler, yatırım ortamına ait faktörler ve politik faktörlerdir. Ayrıca, ekonomik faktörlerin yatırım stratejileri açısından alt başlıkları da ortaya konmuştur. UNCTAD'ın belirtmiş olduğu faktörler tablo 1'de verilmiştir.

2.2.1. Politik Faktörler

Politik belirleyenler, doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde önemli etkilere sahiptir. Başlıca politik belirleyenler siyasi ve sosyal istikrar, uluslararası kuruluşlar, vergi politikası, liberalizasyon, ülkenin kısa ve uzun dönemli politik rolü, ekonomik entegrasyonlara üyelik, özelleştirme politikası ve bürokratik işlemlerdir.

Tablo 1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler (Ev Sahibi Ülkeler)

Faktör Grupları	Faktörler	
I. Politik Faktörler	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomik, politik ve sosyal istikrar, • Yabancı yatırımlara ilişkin uluslararası anlaşmalar, • Vergi politikası, • Ticaret politikası, ticaret politikası ve DYSY tutarlılığı, • Özelleştirme politikası, • Piyasaların yapısı ve işleyişine ilişkin politikalar (özellikle; rekabet ve işletme satın ve birleşme politikaları), • Yabancı iştiraklerin anlaşma standartları. 	
II. Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler	<ul style="list-style-type: none"> • Yatırımlarının promosyonu (ülkenin pazarlanması vb.) • Yatırım teşvikleri • Maliyetler (rüşvet, bürokratik etkinlik vb) • Yatırım sonrası hizmetler • (Yaşam kalitesi vb.) Sosyal etkenler 	
III. Ekonomik Faktörler	Yatırım Stratejileri	Faktörler
	Pazara yönelme	<ul style="list-style-type: none"> • Pazar büyüklüğü ve kişi başına milli gelir. • Piyasanın büyümesi. • Bölgesel ve küresel piyasalara giriş imkanları. • Tüketici tercihleri. • Piyasaların yapısı.
	Kaynağa/stratejik varlığa yönelme	<ul style="list-style-type: none"> • Hammaddeler • Düşük ücretli vasıfsız işgücü • Vasıflı işgücü • Fiziki altyapı (havaalanları, enerji, yollar ve telekomünikasyon) • AR-GE • Teknolojik, yenilikçi ve diğer yaratılmış varlıklar (markalar vb.)
	Etkinliğe yönelme	<ul style="list-style-type: none"> • Kaynakların/varlıkların maliyeti ve işgücünün verimliliği • Diğer girdilerin maliyeti (iletişim, ara mallar,) • Bölgesel entegrasyon anlaşmasına üyelik, ölçek ekonomisi.

Kaynak: UNCTAD, (1998), World Investment Report 1998, S: 91.

2.2.2. Siyasi ve Sosyal İstikrar

Çoğu kez yatırımcı işletmeler tarafından yatırım karar sürecinde üzerinde en fazla durulan konu ülkenin politik istikrarıdır. Siyasi istikrar, ülkenin politik yaşamında aşırı dalgalanmaların olmayışını tanımlar. Kuşkusuz bu da, o ülkedeki politik risklerin en az düzeye inişini beraberinde getirir. Yaptığı yatırımlarının bir süre sonra millileştirilebileceği tehlikesi, yabancı sermayeye caydırıcı bir etki yapmaktadır. İkinci grup, yatırım yapılan ülkenin ulusallaştırma gibi yabancı yatırımcılar için tedirginlik verici gerçek ve potansiyel değişimleri de içerir. Devletin bu işlemi, ya potansiyel kar ya da işletmenin aynı piyasada etkinlik gösteren diğer işletmeler ile arasındaki rekabette birtakım dezavantajlara sahip olmasına neden olur. Diğer yandan siyasi riskler yabancı sermayeli işletmeler için şöyle sınıflandırılabilir (Demircan 1971, s. 102):

- Tüm yabancıları etkileyen riskler,
- Belli endüstrileri ya da kişisel girişimleri etkileyen riskler.

Ülkenin politik yapısındaki değişimler, ülkelerarası anlaşmazlıklar, sosyal yapıda ortaya çıkan bozukluklar nedeniyle beliren riskler birinci grup içinde yer alır. İkinci grup, stratejik endüstrilere ülke vatandaşları tarafından sahip olunmasını ve belli doğal kaynakların yine ülke tarafından kontrol edilmelerini içerir.

2.2.2.1. Vergi Politikası

Ülkelerinde uygulanan ağır vergi yükünden kurtulmaya çalışan yatırımcılar, karlılıklarını arttırmaya çabalarlar. Bu nedenle doğrudan yabancı sermaye yatırımları, vergi mevzuatının uygun olduğu bölgelere yönlendirilecektir. Dolayısıyla ülkelerini doğrudan yabancı sermaye yatırımları için çekici duruma getiren ülkeler, örneğin yerli yatırımcı ile yabancı yatırımcıya aynı vergi politikasını uyguladığında tercih edilecektirler. Yabancı yatırımcılarla ikili vergi anlaşmaları gibi uygulamalar da doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde önemli bir rol oynamaktadır (Buckley and Casson 1992, s. 65-6).

2.2.2.2. Ülkenin Siyasi Rolü

Ev sahibi ülkenin dünya konjonktüründeki kısa ve uzun dönemli rolü de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen başka bir faktördür. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkelerin mevcut durumları yanında gelecekteki konumlarına bağlı olarak da yönlenebilirler. Herhangi bir ülkede doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ilgisinin artması, dünyadaki yeni gelişmeler içinde ilgili ülkenin de aktif olabileceği kanısının yaratılması ile de yakından ilişkilidir. Ev sahibi ülkenin dünya konjonktüründe politik ve ekonomik olarak oynayacağı rol ve alacağı konum doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen faktörler arasındadır (Zengin 2003, s. 61).

2.2.2.3. Ekonomik Entegrasyonlara Üyelik

Yabancı yatırımcıların bir ülkenin dünya ekonomik sistemine ve bu sistem bünyesinde oluşturulan anlaşmalara ne ölçüde katıldığına da çok önem verdiği söylenebilir. Bu açıdan yatırımlarını çekmekte etkili olan faktörler arasında ekonomik entegrasyonlar da bulunmaktadır.

2.2.2.4. Özelleştirme Politikası

Yabancı sermaye yatırımları yanında özelleştirme de 1980'li yılların başından itibaren önem kazanmış, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bulunan ülkelerin geniş kapsamlı özelleştirmeye yönelmesiyle birlikte 1990 yılından itibaren önemi daha da artmıştır. Küreselleşme süreciyle birlikte hız kazanan özelleştirme politikaları pek çok ülkenin ekonomik gündeminde önemli bir yer tutmaktadır ve özelleştirme politikaları doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekme amacını da taşımaktadır.

2.2.2.5. Bürokratik İşlemler

İdari işlemler de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelere çekilmesinde önemlidir. Bu tür işlemlerin fazla vakit alması ve ekonomik faaliyetlerle işletme faaliyetlerini engelleyen ya da yavaş işlemesine neden olan bürokrasi, yabancı yatırımlar için önemli bir caydırıcı faktör oluşturabilir.

2.2.3. Ekonomik Faktörler

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında önem verilen bir başka faktör ülkelerin içinde buldukları ekonomik koşullardır. Bir ülkedeki piyasa büyüklüğü, fiyat düzeyinin istikrarı, döviz kuru, dış ticarete açıklık derecesi, yurtiçi yatırımlar, işgücü maliyeti, yatırım teşvikleri ve altyapı gibi ekonomik belirleyenler yatırımın yapılacağı yerin seçilmesinde etkili olmaktadır.

2.2.3.1. Piyasa Büyüklüğü

Ev sahibi ülkenin piyاسasının yeterince büyük olması durumda ülkenin bu potansiyelinden yararlanmak amacıyla ihracat yerine ülkede doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapılması tercih edilecektir. Bir malın, bir piyasaya ihracat yoluyla girişinin ortalama maliyetleri piyasadaki ortalama üretim maliyetini geçtiğinde üretim, ihracat yerine doğrudan yabancı sermaye yatırımları yoluyla yapılacaktır. Piyasanın talep potansiyelini gösteren durum ülke nüfusudur. Ancak piyasanın hacim olarak büyüklüğünün yanı sıra piyasadaki kişi başına düşen milli gelirin de, yani tüketicilerin alım gücünün de yüksek olması yatırımları çekici bir etken olmaktadır. Piyasa büyüklüğünün göstergesi olan nüfusun azlığı yanında satın alma güçlerinin düşük olması piyasayı daha küçük hale getirir. Faaliyet gösterilecek bir ülkede üretilen malları alacak kadar gelire sahip olmayan tüketici grubunun olması doğrudan yabancı sermaye yatırım girişini olumsuz yönde etkileyecektir (Özalp 1998, s. 180).

2.2.3.2. Büyüme

Daha hızlı büyüyen ekonomiler, işletmelere nispi olarak daha iyi fırsatlar sunmaktadır. Bir başka ifadeyle, daha iyi kar olanakları sağlamaktadırlar, bu nedenle daha çekici hale gelmektedirler.

2.2.3.3. Fiyat Düzeyinin İstikrarı

Fiyat düzeyindeki istikrarsızlık hem fiyat düzeyinin düşmesi hem de fiyat düzeyinin yükselmesi şeklinde ortaya çıkabilir. Yüksek enflasyon, ekonomide belirsizliği ve riski artırarak piyasa mekanizmasının etkinliğini büyük ölçüde azaltmaktadır. Riskin artması doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapılmasını azaltıcı bir faktör olabilir. Ancak doğrudan yabancı sermaye yatırımlardan sağlanması beklenen karlılık söz konusu riskin olumsuzluklarını yok edecek ölçüde ise, yüksek enflasyona karşın yatırımcılar doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını gerçekleştirirler. Fakat genel olarak yatırımcı işletmeler, enflasyon düzeyi düşük ve istikrarlı ülkelerde yatırım yapmayı tercih ederler. Böylelikle yüksek enflasyonun ve istikrarsızlığın doğuracağı fiili sermaye kayıplarına ve belirsizliğe karşı kendilerini savunmuş olurlar (Yıldırım 1999, s. 5-6).

2.2.3.4. Döviz Kuru

Ev sahibi ülke para birimindeki bir değerlendirme, bu ülkedeki tüketicilerin satın alma gücünü yükselteceği için yerel piyasa yönlü doğrudan yabancı sermaye yatırım girişini artırabilir. Reel döviz kuru, refah seviyesi ve işgücü maliyetlerini etkileyen bir değişken olduğundan ev sahibi ülkenin parasında meydana gelen bir değer kaybı, yabancı işletmelerin refahını ve yabancıların yerli mallarına yönelik harcamalarını artırabilir. Buna ek olarak reel bir değer kaybı, daha ucuz hale gelen yerli işgücüne yönelik avantaj sağlama isteği ile ülkeye sermaye akışını artırabilir. Çünkü karşılaştırmalı üretim maliyetleri gibi belirleyenler reel döviz kuru seviyesi ile yakından ilişkilidir (Güngör 2002, s. 76).

2.2.3.5. Dışa Açıklık Seviyesi

Bir ülkenin dışa açıklık derecesi genellikle, dış ticaret hacmi/GSMH oranı ile ölçülmektedir. Yatırımlarının, ticaret edilebilir sektörlerle yöneldiği görüşünden hareketle, dışa açıklık oranı yüksek olan ülkelerin daha fazla yabancı yatırım çekeceği kabul edilmektedir (Chakrabarti 2001, s. 100).

2.2.3.6. Yurtiçi Yatırımlar

Yatırımların daha çok yapılabilmesi tasarrufların artırılmasını zorunlu hale getirir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen milli gelirin düşük olması, gelirlerin daha az bir kısmının tasarrufa ayrılmasına neden olur. Bu nedenden ötürü yatırımlarının ülke içi kaynaklarla artırılması zorlaşmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ev sahibi ülkedeki yerel yatırımları olumlu ya da

olumsuz etkileyebilmektedirler. Dolayısıyla ülkeye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yurtiçi yatırımları nasıl etkileyeceği ve yerli yatırımları tamamlayıcı mı yoksa ikame edici mi bir özellik taşıdığı da önemlidir. Eğer doğrudan yabancı sermaye yatırımları aynı sektörlerle, aynı kaynakları kullanarak yatırım yaptıysa ikame edici, eğer yurtiçi yatırımcının teknoloji ve sermaye birikimi eksikliğiyle yatırım yapamadığı sektörlerle yatırım yaptıysa tamamlayıcı yatırım niteliğindedir. Ürün piyasasında çokuluslu işletmelerle rekabete girmek isteyen yerel işletmeler yatırım yapmaktan vazgeçebilirler dolayısıyla rekabet, bir kısım yerli işletmeyi piyasa dışına itebilir. Ya da bunun dışında çokuluslu işletmelerin rekabeti artırması, yerel işletmelerin daha etkin üretim teknolojilerini benimsemelerini sağlayarak etkinlik artışına yol açabilir. Böylece dışlama etkisi yerine çekme etkisi ortaya çıkacaktır. Çekme etkisi, yapılan yatırımın ileri ya da geri bağlantılarının derecesine bağlı olmaktadır (UNCTAD 1999, s. 172).

2.2.3.7. İşgücü Maliyetleri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicileri arasında en tartışmalı olanı, ücretlerdir. Ucuz işgücünün yabancı yatırımlar için bir cazibe faktörü olduğu genel kabul gören bir görüştür. Ücretlerin yabancı yatırımları cezbetmede etkili olamayacağını savunan görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki, ücretlerin üretim maliyetleri içindeki payının azalması üzerinde durmaktadır. (Kotler, Jatusrpitak, and Maesincee, 2000; 183). Bundan dolayı, ücretlerin yabancı yatırımcılar için cazibesi de gittikçe azalmaktadır. İkinci görüş ise, yabancı yatırımlar açısından cazip olabilmesi için sadece ücretlerin değil, verimliliğin de önemli olduğu şeklindedir. Ücret-verimlilik-doğrudan yabancı sermaye yatırımlar zinciri için J.M.C. Rollo, “düşük ücret seviyesinde yüksek kaliteli işgücü bulunabiliyorsa, bu yabancı sermaye için anahtar faktör olacaktır” diyerek, konuyu özlü biçimde dile getirmiştir (Gövdere, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2003/yab.ser..htm#> içinde, Dobosiewicz 1992, s. 57).

2.2.3.8. Yatırım Teşvikleri

Gelişmekte olan ülkelerde merkezi planlamanın zayıflayarak piyasa ekonomisine geçişin hızlanmasıyla birlikte teşvik politikalarının kapsamının da daralacağı ve genel ekonomi politikası içindeki göreceli gücünün zayıflayacağı yönünde bir gelişme beklenmekteydi. Ancak, piyasa ekonomisine sonradan geçiş yapan bazı ülkelerin yatırım ve iş ortamı açısından cazip konuma gelerek, uluslararası alanda hareket eden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından daha fazla pay almak için teşvikleri yoğun olarak kullanmaları, bu beklentileri değiştirmiştir (Duran 2002, s. 10).

2.2.3.9. Altyapı

Ev sahibi ülkenin iletişimi, ulaşımı ve dağıtımını kolaylaştıracak gelişmiş bir altyapısının olması, doğrudan yabancı sermaye yatırımları için bir başka önemli belirleyici faktördür. Ülkede organize edilmiş sanayi bölgelerinin olması ve

ulaşım ağının gelişmiş olması, yatırım kararlarını verirken etkili olmaktadır. Bunların yanı sıra ülkede enerji ve iletişim harcamaları paylarının yüksek olması, doğrudan yabancı sermaye yatırımları olumlu yönde etkilemektedir. Altyapıda ve insan sermayesinde yapılan iyileştirmelere, yerel piyasa yönlü doğrudan yabancı sermaye yatırımları daha büyük önem vermektedirler (Zhang 2001, s. 252).

2.2.4. Serbest Bölgeler

Küresel ekonomik sistemde mal ve sermayenin dolaşımından daha fazla pay almak isteyen ülkeler yeni stratejiler geliştirmektedir. Serbest bölge uygulamaları da bu stratejiler arasında önemli bir alternatif olarak yer almaktadır. Günümüzde gelişmiş ülkelerde etkin ticari merkezler olarak çok önemli lojistik işlevler üstlenen serbest bölgeler, gelişmekte olan ülkeler açısından ise uluslararası ticaret ve yatırım olanaklarından daha etkin yararlanmak ve ilave istihdam alanları oluşturmak için yeni fırsatların yaratıldığı bir araç olarak ön plana çıkmaktadır. Ekonomi ve dış ticaret stratejilerinin önemli bir aracı olarak yararlanan serbest bölgeler, hukuki çerçevesi ülkeden ülkeye küçük değişiklikler göstermekle beraber, esas olarak gümrük işlemlerinin askıya alındığı ve yatırımların değişen oranlarda teşvik edildiği özel alanlar olarak tanımlanabilir. Değişik ülkelerdeki serbest bölge uygulamaları arasında “gümrük hattı dışında sayılma” ve “özel teşviklerin sağlanması” gibi ortak özellikler bulunmakla beraber, ülkelerin ekonomi ve ticaret politikalarının yanı sıra, sosyal ve siyasal durumlarına göre de bazı farklılıklar bulunabilmektedir. Serbest bölge uygulamaları arasındaki bu farklılıklar nedeniyle serbest bölge ile ilgili terminolojide büyük bir çeşitlilik bulunmaktadır. Halen yirmiyeye yakın terim genellikle serbest bölge olarak bilinen uygulamayı tanımlamak için kullanılmaktadır. Benzer anlamda olan bu terimlerden bazıları aşağıda verilmiştir (Özçelik,2002, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ozelsayiekim/meltem.htm>):

- Serbest bölge
- Serbest liman
- Gümrüksüz bölge
- İhraç ürünleri işleme bölgesi
- Dış ticaret bölgesi
- Serbest ekonomik bölge
- Serbest üretim bölgesi
- Serbest ticaret bölgesi
- Endüstriyel serbest bölge
- İkiz fabrika
- Özel ekonomik bölge
- Vergisiz ticaret bölgesi
- Vergisiz bölge
- Gümrüksüz havaalanı
- Yabancı yatırım bölgesi

2.2.5. Yerel Faktörler

Yatırım yapılması beklenen ülkenin seçiminde etkili olan yerel belirleyenler, kültürel ve psikolojik etkenler, ahlaki ve moral değerler, şeffaflık seviyesi, coğrafi konum ve sağlam kurumsal yapıdır.

2.2.5.1. Kültürel ve Psikolojik Faktörler

Psikolojik faktörler, yabancı sermaye yatırımlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu faktörler geçmişten gelen bir takım endişelerle gelecekte kötü sonuçlar beklenmesine neden olmaktadır. İdeolojik cereyanlarının yabancı sermaye konusundaki olumsuz kampanyaları da yabancı sermayeyi tedirgin etmektedir. Bu işletmeler yatırım yapacakları ülkelerde halkın tepkisinden korktukları için bazı projelerini azaltmışlar veya terk etmişlerdir. Kamuoyunun yabancı sermaye konusundaki düşüncesi işletmeler için çok önemlidir (Frank 1980, s. 131). Bütün gelişmekte olan ülkelerde görülen yabancı sermaye karşıtı düşünceler yeni yatırımlardaki risk oranlarını yükseltmekte, endişe içerisinde çalışan mevcutlarının da ülke ekonomisi ile bütünleşmesine engel olmaktadır.

2.2.5.2. Coğrafi Konum

Coğrafi yakınlık, doğrudan yabancı sermaye yatırım kararı verilirken yatırımın yapılması için olumlu bir etkidir. Coğrafi yakınlık, Batı Avrupalı doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından önemli bir durumdur. Örneğin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine (Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti) en çok Alman, İtalyan ve Avusturyalı işletmeler yatırım yapmaktadır. Çünkü bu üç ülke de coğrafi anlamda bölgeye çok yakındır. Örneğin yine ulaşım maliyetleri göz önüne alınırsa, Meksika'da Amerikan işletmeleri Japon işletmelerine göre daha fazla yatırım yapmaktadır (Altomonte 2000, s. 80).

2.2.5.3. Şeffaflık Seviyesi ve Yolsuzluk

Çokuluslu işletmeler, yatırım yapmayı düşündükleri yerlerden son derece fazla güvence beklemektedirler. Oysa yabancı ülkelerde yapılması planlanan yatırım, sürekli olarak bir belirsizlik taşımaktadır (Dunning 1994, s. 29). Ülke yönetiminde şeffaflığın en az olduğu ve genel olarak yönetimde gizliliğin ve yolsuzluğun hakim olduğu ülkeler, risk ve getirilerin önceden belirlenebilmesinde yetersiz kalacaklardır. Bu risk ve belirsizlik ortamı, ülkenin iş ve yatırım ortamı olarak değerlendirilmesini engelleyici bir faktör olmaktadır (Duran 2002, s. 63).

2.2.5.4. Kurumsal Yapı

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının geleceği açısından güvenilir dayanaklardan biri de, sağlam bir kurumsal yapıdır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının karar mekanizmasının işleminde çok değişik karar odaklarının olması ve bunların arasında koordinasyon eksikliğinin bulunması bürokratik yavaşlık doğurmakta ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları bakımından

caydırıcı etki yapmaktadır. Yatırım kararı alındıktan sonra işletmenin ev sahibi ülkede kaldığı sürece tabi olacağı yasalar ve kurallar ile bunların sürekliliği ve uluslararası işlemlere uygunluğu belirleyici faktörlerdendir. Mevzuatın sık sık değiştirilmesi ve ekonomiyle ilgili yasaların ve kararların beklenmedik zamanlarda değişim göstermesi, güveni zedeleyici bir faktör olmaktadır. Mülkiyet haklarının kabulü ve korunması doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemli belirleyici faktörlerindedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının korunması bakımından sağlam bir kurumsal yapı gerekli olmakla birlikte, daima yeterli olmayabilir. Yabancılarla yapılacak sözleşmelerden kaynaklanacak uyuşmazlıkların ulusal yargı tarafından değil de uluslararası bir hakem kurulu tarafından karara bağlanması daha güven vericidir (Zengin 2003, s. 59).

4. SONUÇ

Küreselleşmeyle birlikte, ekonomi ve ticarete liberalleşme eğilimlerinin hız kazanmasıyla, ülkeler arasındaki sermayenin serbest dolaşımı ve dolaşan sermaye miktarı artmış, ticaret serbestleşmiş ve ticaret hacmi artmıştır. Tüm bunlara ek olarak, sanayi faaliyetlerinin belli bir coğrafi bölgede yoğunlaşması süreci kaybolmaya başlamış, sektörler ve işletmeler arasında hızlı gelişmeler ortaya çıkmış, sınırlar ötesi ve işletmeler arasındaki işbirliği ve yabancı sermaye yatırımları artmıştır.

Bu gelişmeler sonucu, ülkelerin pazarları arasındaki sınırlar neredeyse tamamen ortadan kalkarak, tek bir dünya pazarı oluşmuş ve işletmeler de bu pazardan pay kapmak için, birbirleriyle kıyasıya rekabet etmeye ve daha kaliteli ürünleri daha düşük maliyetle üretebilmenin yollarını aramaya başlamışlardır. Ülkeler rekabet güçlerini artırmada gerekli olan daha ucuz işgücü, daha ucuz hammadde, daha uygun yasal düzenlemeler ve vergilendirme sistemini ve şartlarını elde edebilmek için sermaye ve teknoloji transferi yoluna gitmektedirler. Dünyada küreselleşmenin artmasıyla birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımları, bugün kalkınmaya olan katkısının anlaşılmasıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin ilgi odağı haline gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunları sermaye ve teknoloji yetersizliğidir. Düşük satın alma gücü ve iç tasarruflardaki eksiklikler ve döviz darboğazı yerli sanayinin gelişimini ve rekabet gücünün artmasını engellerken, gelişmiş ülkelerin standartlarına göre esnek mevzuat, ucuz işgücü ve diğer uygun koşullar da yabancı sermaye için uygun bir ortam hazırlamaktadır.

Diğer taraftan, gelişmekte olan ülkelerin, kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için, ihtiyaç duydukları sermaye birikimini sağlamada, dış borç ya da kısa vadeli yatırımlar yerine doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelmeleri çok daha akılcı bir yoldur. Gerek kıt sermayenin çok sayıda ülke tarafından paylaşılma istenilmesi, gerekse yabancı sermayenin ülke ekonomisine ve kalkınmasına yaptığı katkıların gün geçtikçe daha çok anlaşılmasına başlanması nedeniyle, ülkeler yabancı sermayeden aldıkları payı artırabilmek için, her geçen gün çok daha cazip koşullar hazırlamaya çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

Altomonte, C. (2000), "Economic Determinants and Institutional Frameworks: FDI in Economies in Transition", *Transnational Corporations*, 9 (2), (August), s.76-99.

Buckley, P. J. and Casson, M. C. (1992), "Multinational Enterprises in the World Economy", New Haven and London: Edward Elgar Publishing, s. 65-66

Chakrabarti A. (2001). "The Determinants of Foreign Direct Investment: Sensitivity Analyses of Cross-Country Regressions." *KYKLOS*, Vol. 54: 89-112.

Demircan D. (1971), "Türkiye'de Yabancı Sermaye", İstanbul, Dilek Matbaası, s.102.

Dunning, J. H. (1994), "Re-Evaluating the Benefits of FDI", *Transnational Corporations*, 3 (1), s.23-51.

Dunning, J. H. (1993) "Multinational Enterprises and the Global Economy". New York: Addison-Wesley.s.60.

Dunning, J. H. (1970), "Studies in International Investment", California, New York: Humanities Press Inc., s.38.

Duran, M. (2002), "Türkiye'de Yatırımlara Sağlanan Teşvikler ve Etkinliği", *Hazine Müsteşarlığı Araştırmaları*, Ankara, s.10, 63.

Frank I. (1980), "Foreign Enterprise in Developing Countries", Baltimore, The John Hopkins University Pres. s.131.

Görgün Tuğrul (2004), "Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Yatırımların Geliştirilmesinin Etkin Kurumsal Yapılanmaları", T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara, s. 7.

Gövdere, B. (2004), "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicilerinin Günümüzdeki Geçerliliği", <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2003/yab.ser..htm#>

Güngör, B. (2002), "Gelişmekte olan Ülkelerde Uygulanan Yabancı Direkt Sermaye Politikaları", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Kasım, s.62-78.

Kotler, P. S. Jatusrpitak, S. Maesincee (2000). "Ulusların Pazarlanması Çev. A. Buğdaycı", İstanbul: T. İş Bankası Kültür Yayınları, Sosyal Felsefe Dizi: 55., s. 183.

Kutal, G. (1982), *Endüstri İlişkileri Açısından Çok Uluslu Şirketler*. İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s.22-35.

Lal, D. (1975), "Appraising Foreign Investment in Developing Countries", London: Heinemann.s.22-34.

Lizondo, J. S. (1995), "Foreign Direct Investment", Cambridge: M.I.T. Press.Loungani, P. And Razin, A. (2001), "How Beneficial is FDI for Developing Countries", Finance and Development, 38 (2), (June), s.99.

Özalp, İ. (1998), "Çok Uluslu İşletmeler: Uluslararası Yaklaşım",1022, Anadolu Üniversitesi Yayınları., s. 180.

Özçelik Meltem, Yadıkar Bahadır, (2002) "Dünü, Bugünü Ve Geleceği İle Serbest Bölgelerimiz", <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ozelsayiekim/meltem.htm#>.

Parasız, İ. (1999), "Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü", Bursa: Ezgi Kitabevi, s. 281.

Pugelt, A. T and Lindert, P. (2000), "International Economics", McGraw-Hill, s. 60-78.

Salvatore, D. (1999), "International Economics", New- York: Prentice-Hall., s. 350.

Seyidoğlu, Halil. (1994), "Uluslararası Finans", Güzem Yayınları, İstanbul., s. 301-304.

UNCTAD (2001), "World Investment Report 2001", United Nations, New York, s.7.

UNCTAD (1999), "World Investment Report 1999, Foreign Direct Investment and the Challenge of Development", United Nations, New York, s.172.

UNCTAD (1998), "World Investment Report 1998-Trends and Determinants"-, UN: New York and Cenova, 1998, s.91.

Yıldırım, K. (1999), "Makro Ekonomi", 145, Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, s.5-6

Zengin, A. (2003), "Türkiye Ekonomisi Açısından Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Bir Değerlendirme", İktisat İşletme ve Finans Dergisi, (Şubat), s.61.

Zhang, K. H. (2001) "What Explains The Boom of FDI in China", International Economics, 54 (2), (May), s. 252-271.